

Tarnobrzeg

(źródło: www.tarnobrzeg.pl)

HISTORIA TARNOBRZEGA

Tarnobrzeg jako miasto powstało w 1593 r. w przywileju lokacyjnym króla Zygmunta III Wazy. Pierwotnie swym obszarem zajmował teren, który współcześnie nazwany jest placem Bartosza Głowackiego z kościołem Wniebowzięcia N.M.P. (dominikanów). Tuż obok Tarnobrzega znajdował się Dzików – siedziba rodu Tarnowskich z Pałacem Dzikowskim. W odległości 2 km w kierunku południowym znajdowała się osada Miechocin z kościołem Marii Magdaleny. Wraz z rozwojem miasta przyłączano Dzików, Miechocin i inne jednostki urbanistyczne. Największy rozrost terytorialny związany jest z burzliwym rozwojem po odkryciu siarki. Mianem Tarnobrzega określa się tereny od Machowa na południu, do Wielowisi i granic z Sandomierzem na północy.

Powstanie miasta

Tarnobrzeg leży na prawym brzegu Wisły, w południowo-wschodniej części Polski. Nadwiślański skrawek Puszczy Sandomierskiej posiada bardzo bogatą historię. Początki osadnictwa na tych ziemiach sięgają VII wieku.

Od 1567 roku Tarnowscy rozpoczęli długie starania o założenie "Nowego Tarnowa" czy też "Tarnodworu", dla którego uzyskali od króla Zygmunta III Wazy przywilej fundacyjny 28 maja 1593 roku. Żadna z wcześniejszych nazw nie przyjęła się – ostatecznie miasto nazwano Tarnobrzegiem.

Miasto i jego akt lokacyjny to niewiele ponad cztery wieki tradycji. Znacznie starsze i bogatsze dziejowo są obecne dzielnice miasta – Miechocin w południowej części i Wielowieś w północnej. Osadnictwo na terenach tych wsi ma wczesne korzenie sięgające VI-VIII wieku. Wczesnośredniowieczne osady, wedle prowadzonych prac archeologicznych, istniały także na terenach pobliskiego Borowa, Kajmowa, Dzikowa, Sobowa i Mokrzeszowa.

Lokacja miasta Tarnobrzega (1593-1772)

Przed lokacją miasta w kluczu tarnowskim zajmowano się, oprócz tradycyjnego rolnictwa, hodowli oraz spławem do Gdańska, także hutnictwem żelaza. Pierwsze wzmianki o kuźnicach dzikowskich pochodzą z 1565 roku i łączą się z Barkiem (przeniesiona w późniejszym czasie nad rzekę Tuszynę). Jako że Tarnowscy korzystali

z rynków w Baranowie Sandomierskim i Sandomierzu do sprzedaży produktów zrozumiałe jest, że dążyli oni do usamodzielnienia się i stworzenia własnego ośrodka handlowego. Zamysł taki rozpoczęto w końcu XVI wieku. W dokumencie sporządzonym 28 maja 1593 roku król Zygmunt III Waza zezwolił kasztelanowi sandomierskiemu, Stanisławowi Tarnowskiemu, na założenie nowego miasta na gruntach dóbr dziedzicznych. Nadał Tarnobrzegowi prawo magdeburskie oraz przyznał pełnię władzy wójtowi zależnemu tylko od dziedzica. Monarcha ustanowił prawo składu wina, oraz dwa jarmarki roczne, zwane zbożowymi, które miały być urządzone w powiązaniu ze świętami św. Trójcy oraz Apostołów św.św. Szymona i Judy. Niezależnie od nich zezwolił na odbywanie się dwóch targów tygodniowych we wtorki i piątki. Co prawda podpisanie aktu lokacyjnego nie przesądziło o budowie miasta (na co złożyło się parę faktów – śmierć fundatora, osłabiona pozycja Tarnowskich oraz spadkowa koniunktura gospodarcza) jednakże, mimo opinii niektórych historyków, miasto na podstawie przeprowadzonych badań architektonicznych zamku dzikowskiego funkcjonowało w pierwszej połowie XVII wieku. Do tej pory kompleks ziemski Tarnowskich rozciągał się od Sandomierza (Trześń) na północy po Machów na południu, nieopodal Baranowa Sandomierskiego, Tarnobrzeg ulokowano na korzystnych równinach w środku całości majątku.

Rozplanowanie przestrzenne miasta

Obszar grodu wyznaczony nieopodal fortalicji w Dzikowie, stanowił w głównej mierze prostokątny rynek (obecny plac Bartosza Głowackiego) wraz z odchodzącymi od niego uliczkami. Zagadką jest brak wytyczonego miejsca na jakiegokolwiek obronne budowle, sądzi się, że zrezygnowano z nich z powodu bliskiego położenia zamku na Dzikowie (nie jest to jednak naświetlona naukowo hipoteza). Relatywnie duży plac rynkowy rozmierzono na module sznura dużego o wielkości 3 na 3 sznury, z 8 ulicami odchodzącymi i otoczono jednym pasmem bloków pojedynczych o głębokości 1 sznura. Obecnie rynek jest prostokątem o wymiarach 2 na 3 sznury, nowo dobudowane kamienice stoją obecnie przy ul. Szerokiej, która była pierwotnie granicą rynku. Zjawisko redukcji rozmiarów rynku nie jest częste aczkolwiek nowe wymiary odpowiadają wielkościom placów tworzonych w innych miastach powstających w II poł. XVII wieku. Wielkość świadczy jednoznacznie o roli jaką ród chciał nadać planując "Tarnodwór". Miało być to w głównej mierze miasto targowe i lokalny ośrodek rzemieślniczy (Miechocińska ceramika). W ramach realizowanego programu przestrzennego Tarnobrzega wytyczono również działki ogrodowe (głównie północ, także zachód) oraz niwy rolne dla osadników (na południu i wschodzie). Osada nie posiadała umocnień obronnych mimo że konstrukcja miasta daje solidne podstawy do przypuszczeń o pierwotnym zaplanowaniu fortyfikacji. Nie ma żadnych informacji o istnieniu ratusza w tamtym czasie jednak hipoteza drewnianego budynku w centrum miasta wydaje się należyta.

Rozwój nowo powstałego ośrodka

Po przejęciu schedy przez syna Stanisława – Michała Stanisława, kasztelana wojnickiego, budowa miasta nabrała tempa. W latach 1620-1640 został wyznaczony i w części zaludniony układ urbanistyczny. W tym czasie kasztelan ufundował ratusz tarnobrzeski (obecnie zniszczony), rozbudował średniowieczny kościół w Miechocinie i również przebudował zamek dzikowski. Przed połową XVII wieku istniał już kahał, skupiający ludność żydowską mieszkającą w Tarnobrzegu. Do czasu potopu szwedzkiego lokacja była już ukształtowanym ośrodkiem miejskim. Najazd Szwedów zniszczył istniejące miasto oraz dwór Tarnowskich w Wielowsi, najprawdopodobniej zamek dzikowski został oszczędzony.

Zamek w Dzikowie

Do czasu przebudowy owa fortalicja była kamiennie-ceglaną wieżą obronną z drewnianymi zabudowaniami wokół i fortyfikacjami typu palisadowego. Zamek postawiony w czasach Kazimierza Wielkiego nad brzegiem Wisły pełnił typowo strażnicze funkcje, strzegąc przepraw i spławu rzeczno. Mimo że w roku 1522 Jan Spytek Tarnowski odkupił od Andrzeja Ossolińskiego zamek, dopiero wiek później rozpoczęto rozbudowę. Pierwsze prace polegały na postawieniu dwóch skrzydeł budowli (pozostawiając w ich narożu pozostałości średniowiecznej wieży) całość otaczając umocnieniami typu bastionowego.

Cudowny obraz Świętej Rodziny i oo. dominikanie

W czasie ciężkich najazdów Szwedów na tutejsze tereny znajdujący się na zamku dzikowskim obraz Świętej Rodziny zaczął udzielać ludziom łask. Władze kościelne nie pozostały głuche na te doniesienia i 11 listopada 1675 roku na zamku w Kielcach biskup krakowski, Andrzej Trzebicki uznał obraz za cudowny. Dzięki tej decyzji, do opieki nad malowidłem, sprowadzono Dominikanów. Ufundowano budynek klasztoru dzięki ówczesnym dziedzicom: Zofii Barbarze z Firlejów i Janowi Stanisławowi Tarnowskiemu. Wkrótce wzniesiono drewniany kościół i zabudowania klasztorne zaś 20 maja 1678 roku nastąpiło uroczyste przeniesienie obrazu. Ciekawostką jest, że dopiero od tego momentu wierni nazwali ten obraz wizerunkiem "Matki Boskiej Dzikowskiej". W niespełna dwadzieścia lat po sprowadzeniu (w 1693) rozpoczęto budowę murowanej, zachowanej po dziś dzień, świątyni klasztornej według projektu Jana Michała Linka. Budowa i wyposażenie klasztoru trwało długo – ostatecznie ukończono projekt w 1782 roku. Po śmierci fundatora klasztoru Jana Stanisława Tarnowskiego, jego dzieło kontynuowała wdowa po nim, a także jego syn Aleksander Dominik Tarnowski i Stanisław Herakliusz Lubomirski. Pojawienie się obrazu miało też pewne ekonomiczne znaczenie – do Tarnobrzega zaczęli przybywać pielgrzymi, stymulując handel i rzemiosło.

Mieszczanie tarnobrzescy dobrze zdawali sobie sprawę z kiepskiego stanu swojego miasta, zwrócili się do króla Jana III Sobieskiego z prośbą o potwierdzenie przywilejów nadanych przez Zygmunta III. Władca przychylił się do wniosku tarnobrzeżan w dokumencie z 14 kwietnia 1681 roku, zezwalając dodatkowo na trzeci jarmark roczny w przeddzień Święta Narodzenia Najjaśniejszej Marii Panny. Mimo dekretu królewskiego miasto nadal nie mogło się rozwinąć – bardzo często w mieście wybuchały pożary zaś przemarsze wojsk saskich, szwedzkich i rosyjskich podczas III wojny północnej siały nie mniejszy chaos od niedawnego potopu szwedzkiego.

Konfederacja dzikowska

Jesienią 1734 roku doszło do wyjątkowego wydarzenia w dziejach miasta. Po śmierci Augusta II Sasa szlachta obrała na króla niegdysiejszego władcę – Stanisława Leszczyńskiego. Na kandydata polskiej szlachty nie zgadzały się ówczesni potężniejsi sąsiedzi – Prusy, Rosja i Austria, wprowadzając na tron Augusta III, syna zmarłego monarchy. Szlachta polska po rocznych sejmikach, zebrała się w październiku 1734 roku na zamku dzikowskim by tu podjąć decyzję o zwołaniu konfederacji generalnej, w obronie prawowitego króla Stanisława. Obrady konfederatów, toczące się w klasztorze Dominikanów i na zamku, zakończyła uroczysta przysięga na Akt Konfederacji 5 listopada 1734 roku.

Wybór Tarnobrzega na miejsce zawiązania konfederacji był czysto przypadkowy – ówczesny, młody wtedy, dziedzic Józef Mateusz Tarnowski nie angażował się w sprawy publiczne (jego syn Artur był mimo to wojewódzkim marszałkiem konfederacji barskiej), a tym bardziej polityczne, stąd wybór Dzikowa – miejsca na peryferiach, niezagrożonej ewentualnymi represjami ze strony saskiej. Konfederaci po dwunastomiesięcznych walkach, mimo pomocy ze strony Francji, Szwecji, Turcji i Tatarów, ulegli przyszłym zaborcom. Wydarzenie, mimo znaczenia historycznego, nie zdołało wpłynąć na losy kraju. W niecałe 30 lat później nastąpił pierwszy rozbiór Polski, miasto znalazło się w granicach innego państwa – Austrii.

Tarnobrzeg w królestwie Galicji (1772-1914)

Po pierwszym rozbiórze Rzeczypospolitej miasto znalazło się na granicy polsko-austriackiej, po stronie zaborcy. W tym czasie kończono wystrój klasztoru dominikańskiego oraz przebudowę zamku w Dzikowie. Do dwóch istniejących skrzydeł pałacu dobudowano od wschodu trzecie. Budowla nosiła typowe cechy baroku – jej piętrową bryłę nakrył wysoki dach dwuspadowy, zaś oś zamku, od strony głównego podjazdu, akcentowała wysoka brama wejściowa i upodobniony do trójkąta wysoki szczyt nad nią. Rozbudowa zamku była zapowiedzią przeniesienia się dziedziców z Wielowoi jednak niespokojne lata uniemożliwiły przeprowadzkę. Rozbiory, lata Sejmu Wielkiego, wojny o Konstytucję 3 Maja, czasy napoleońskie (podczas których, w 1809,

zamek został zniszczony przez wojska austriackie) oraz powódź z 1815 roku (nawiedziła głównie Wielowieś i pobliską Trześń) ostatecznie pogrzebały ideę rychłego sprowadzenia się do Dzikowa. Wydarzeniem wartym wzmianki był pobyt w tamtym czasie ks. Józefa Poniatowskiego i jego sztabu w Trześni oraz noc spędzona w Tarnobrzegu.

Życie mieszkańców nie zmieniło się zbyt wiele, nadal było to małe miasteczko. Wokół okazałego placu rynkowego nie stało wiele domów mieszkalnych. Liczna ludność starozakonna na przełomie XVIII i XIX wieku wzniosła okazałą drewnianą synagogę (która spłonęła w pożarze miasta w połowie XIX wieku). Od II połowy XVIII wieku zaczęły budowę kolejnego ratusza, od kiedy pierwszy został zniszczony w trakcie potopu szwedzkiego. Budowa przeciągała się aż do II poł. XIX wieku, co świadczy o nie najlepszej kondycji Tarnobrzega w tamtym czasie.

Losy zamku dzikowskiego

Po powstaniu listopadowym, w wyniku represyjnej polityki władz carskich w stosunku do szlachty polskiej, Waleria i Jan Feliks Tarnowscy postanowili opuścić Warszawę, w której głównie dotąd przebywali, i przenieść się do Dzikowa na stałe. Zamek wymagał odnowienia i został przez Leliwitów przekształcony w rezydencję-muzeum. Charakter przebudowy wiązał się ze zbiorami które małżeństwo Tarnowskich gromadziło od początku XIX wieku. Zadanie przekształcenia zamku powierzono architektowi włoskiemu – Francesco Marii Lanciemu. Przebudowę rozpoczęto w 1834 roku i prowadząc z różnym natężeniem zakończono w 1858 roku (ostatnie prace ogrodzeniowe trwały do 1884 roku). Lanci wykorzystał oryginalną bryłę zamku przekształcając ją w modny ówczesnie neogotyck angielski. Wnętrze nie zmieniło się zbyt wiele, dodano jedynie smukłą wieżyczkę w miejsce barokowego szczytu nad bramą zamczyska. Największej przebudowie uległo otoczenie pałacu – zburzono kompleks bramny, częściowo zasypano fosy, splantowano teren, zarówno ten od strony miasta, jak i jego część ogrodową. Nad fosą pojawiły się dwa murowane mostki. Wzniesiono też szereg innych budowli o charakterze zaplecza rezydencji, takich jak: ujeżdżalnia koni, wozownia, kuchnia, lodownia, oranżeria. Przebudowany zamek cieszył się znakomitą opinią. U Tarnowskich gościli w tamtym czasie m.in. Stanisław Koźmian i Domenico del Frate. Bibliotekarzem Tarnowskich został wtedy Łukasz Gołębiowski, znawca epoki i obyczaju staropolskiego. Rodzina szlachecka, świadoma swojej roli w społeczeństwie, wspierała materialnie ludność Tarnobrzega podczas powodzi z 1814 i 1815. Także późniejsze wydarzenia wytworzyły między rodem a mieszkańcami swoistą więź. W głównej mierze dlatego wydarzenia rzezi galicyjskiej z 1846 roku ominęły dwór dzikowski. W II poł. XIX wieku zaczęto tworzyć sieć szkół elementarnych, powstały placówki przy zamku dzikowskim oraz w Wielowsi.

Powstanie styczniowe oraz rozkwit miasta

Rok 1863 to data wybuchu powstania styczniowego, szeroko wspieranego przez ludność miasta i Tarnowskich. Z pobliskich terenów zbierały się grupy ochotników, organizowano przerzuty broni, amunicji, żywności, uruchamiano szpitaliki dla rannych (dominikanki wielowiejskie). Na czele ochotniczego oddziału z Dzikowa stanął Juliusz Tarnowski. Niestety, już pierwsza bitwa pod Komorowem została przegrana zaś sam młody szlachcic zginął.

Tuż po powstaniu, w 1864 został ufundowany szpital publiczny przez hr. Zofię z Zamoyskich Tarnowską. Ponad dwadzieścia lat później jej syn, hr. Zdzisław Tarnowski ufundował nowy, do dziś istniejący budynek szpitala i nazwał go imieniem matki. Miasto ulegało powolnym przemianom strukturalnym - w 1855 roku zyskując rangę siedziby starostwa powiatowego. Do I wojny światowej powstały zatem takie instytucje jak poczta, Czytelnia i Kasyno Mieszczańskie, Towarzystwo Zaliczkowe, Towarzystwo Przemysłowo-Handlowe "Bazar", Kasa Oszczędności i Pożyczek, Straż Ogniowa, dwie drukarnie, szkoła ludowa, C.K. Wyższa Szkoła Realna (gimnazjum), Muzeum Powiatowe, pierwsze ochronki dla dzieci i Towarzystwo Gimnastyczne "Sokół". W 1887 roku Tarnobrzeg został połączony linią kolejową z Rozwadowem i Dębicą. Wkrótce powstały też pierwsze zakłady przemysłowe - browar, wytwórnia wódek i likierów, parowa fabryka stolarska.

Pomnik Bartosza Głowackiego

Wielkim wydarzeniem, które odbiło się echem w kraju były uroczystości jakie miały miejsce we wrześniu 1904 roku. 8 września biskup Sebastian Pelczar dokonał koronacji cudownego obrazu Matki Boskiej Dzikowskiej, zaś dzień później dokonano odsłonięcia pomnika Bartosza Głowackiego, dłuta krakowskiego Rzeźbiarza Władysława Korpali. W obydwu tych uroczystościach uczestniczyło ponoć 100 tys. ludzi, którzy zjechali do grodu z wszystkich zaborów.

Pod koniec panowania Franciszka Józefa I pojawił się charakterystyczny element rynku - neobarokowa wieża zegarowa, będąca częścią nowej kruchty zaprojektowanej przez architekta lwowskiego, Jana Sasa Zubrzyckiego. Wraz ze wzniesieniem wieży, rozszerzono też świątynię klasztorną o dwie nawy boczne. Przebudowana w latach 1910-1912, z fundacji Zdzisława Tarnowskiego ustaliła ostatecznie wygląd świątyni-siedziby cudownego obrazu. W 1913 roku dziedzic ufundował także tarnobrzeeską stację kolejową.

I wojna światowa i Tarnobrzeg międzywojenny (1914-1939)

Sierpień 1914 roku przyniósł wybuch I wojny światowej. Na terenie miasta już w początkach XX wieku działały organizacje (Związek Strzelecki, Towarzystwo Gimnastyczne "Sokół", drużyny harcerskie i skautowe) przygotowujące młodych

Polaków do służby wojskowej w zakresie musztry, fechtunku, jazdy konnej a zwłaszcza postugiwaniem się bronią palną. Trzydziestoosobowa grupa tak wyszkolonej młodzieży dołączyła później do sławetnych Legionów Józefa Piłsudskiego. Z uwagi na swe graniczne położenie Tarnobrzeg był narażony na wzmożone działania wojenne, i tak jesienią 1915 roku ofensywa armii carskiej przyniosła miastu ogromne zniszczenia – bodaj największe od wojny północnej z początku XVIII wieku. Zniszczeniu uległ ratusz, budynek sądu i wiele domostw, poważnego uszczerbku doznał kościół dominikański – zniszczono sklepienie nad nawą świątyni, ścianę szczytową, barokowe organy i belkę tęczową z połowy XVIII wieku. Zagrabiono także zbiory Muzeum Powiatowego oraz pozbawiono Tarnowskich koni z ich sławnej stadniny koni.

Republika Tarnobrzaska

Wojna przyniosła wiele ofiar przez co w roku 1916 dramatem miasta stały się sieroty. W wyniku starań kilku znanych społeczników, m.in. Józefa Chalcarza i Walerego Momidłowskiego Tarnowscy podarowali swój pałac w Mokrzeszowie na siedzibę ochronki. Od 1927 roku funkcjonowała w nim zawodowa szkoła rolnicza. W końcu października 1918 roku władze miasta podporządkowały się Polskiej Komisji Likwidacyjnej w Krakowie. Początki II RP nie przebiegały w mieście spokojnie. Po rozbrojeniu żołnierzy austriackich i przejęciu miejskich urzędów wśród ludności zaczęły panować nastroje rewolucyjne. Wyrazicielami tych ruchów stał się komunista Tomasz Dąbal i ksiądz Eugeniusz Okoń, zaczęli oni na tarnobrzeskim rynku i w okolicznych miejscowościach głosić hasła rewolucji społecznej, nacjonalizacji przemysłu, parcelacji wielkich majątków ziemskich. W wyniku tych przemówień i zainteresowania jakimi się cieszyły prasa krajowa zaczęła używać terminu Republika Tarnobrzaska. Znamienną jest rzeczą, że wydarzeń tych nie poparli ludzie cieszący się niekwestionowanym autorytetem społecznym. Wojna polsko-bolszewicka zakończona bitwą warszawską oraz przeprowadzona we wrześniu 1920 roku pacyfikacja zakończyły dzieje "republiki". Chęć obrony w bitwie warszawskiej dopiero co odzyskanej niepodległości zgłosiło parunastu ochotników z Tarnobrzega, wśród nich znalazł się hrabia Artur Tarnowski, nawiązując do najlepszych rodowych tradycji.

Lata międzywojenne

Początek lat 20. to powolna stabilizacja życia w mieście i powiecie. W tym mniej więcej czasie senator RP Wojciech Wiącek redagował i wydawał lokalne pisma "Obywatel" (1921-1922), następnie "Głos Ziemi Tarnobrzeskiej" (1922-1924). Trwało porządkowanie i naprawianie zniszczonego miasta, dotychczasowa C.K. Wyższa Szkoła Realna uzyskała status gimnazjum i patrona – hetmana Jana Tarnowskiego.

We wrześniu 1927 roku na zamku w Dzikowie doszło do zjazdu stronnictwa konserwatywnego, którego niekwestionowanym przywódcą był senator Zdzisław Tarnowski. Spodziewano się nawet przyjazdu marszałka Józefa Piłsudskiego, który nie

przybył, ale wystąpił w swoim zastępstwie osobistego przedstawiciela Walerego Sławka. W tym samym roku, w nocy z 21 na 22 grudnia, pod nieobecność właścicieli, wybuchł tragiczny w skutkach pożar na samym zamku dzikowskim. Jedynie spontaniczna akcja tarnobrzeżan kierowana przez ówczesnego bibliotekarza dzikowskiego Michała Marcza ocaliła większość bezcennych egzemplarzy tamtejszej biblioteki. Zostało to okupione dziewięcioma śmiertelnymi ofiarami, wśród których znaleźli się m.in. Józef i Grzegorz Wiąckowie oraz Alfred Freyer, wybitny lekkoatleta. Wkrótce po pożarze, kompletnie zniszczony zamek został odbudowany na podstawie projektu architekta krakowskiego prof. Wacława Krzyżanowskiego (związanego wcześniej z regionem poprzez budowę kościoła w Chmielowie). Projekt ten nie przywrócił jednak rezydencji stylu neogotyckiego nadanego jej za czasów Jana Feliksa Tarnowskiego. Kształt siedziby nabrał stylu baroku Wazów polskich, oddając charakter siedziby zasłużonego rodu.

Sporym wydarzeniem w życiu, wciąż niewielkiego, Tarnobrzega była wizyta w 1929 roku prezydenta Rzeczypospolitej, prof. Ignacego Mościckiego. Wiązała się bezpośrednio z pierwszym etapem realizacji Centralnego Okręgu Przemysłowego. Twórcy idei COP-u zamierzali także w Tarnobrzegu zlokalizować jeden z zakładów przemysłowych jednakże lokalne spory uniemożliwiły zrealizowanie tej inwestycji. Prezydent był gościem hr. Tarnowskiego na zamku w Dzikowie, spotkał się z sędziwym wójtem Janem Słomką oraz odwiedził senatora Wojciecha Wiącka w jego chacie w Machowie.

W latach trzydziestych przebudowano kościoły w Miechocinie i Wielowsi, uruchomiono elektrownie miejską (pierwsza niewielka elektrownia powstała w 1910 r. dla zamku w Dzikowie). W 1933 roku miała miejsce powtórna koronacja obrazu Matki Boskiej Dzikowskiej (pierwsze korony zostały skradzione w 1927 roku). We wrześniu 1939 roku, na krótko przed rozpoczęciem wojny, hr. Tarnowski wywiózł najcenniejsze zbiory rodowej kolekcji do Lwowa.

II wojna światowa (1939-1945)

Mieszkańcy miasta poznali początki wojny już 2 września – miasto zostało zbombardowane w wyniku czego życie straciło 11 tarnobrzeżan. Obroną miasta kierował młody, zdolny oficer Józef Sarna. Wobec zmasowanych ataków lotniczych i lepiej wyposażonych oddziałów niemieckich, zmuszona została do kapitulacji 13 dnia wojny, poprzedzona śmiercią dowódcy. Mimo przegranej kampanii wrześniowej i zajęcia Tarnobrzega przez Niemców już w październiku 1939 roku zaczęto tworzyć załączki organizacji konspiracyjnych. Szczególną rolę odegrał w tym Władysław "Jędrus" Jasiński. W tym samym czasie powstała tajna drużyna harcerska, dowodzona przez Eugeniusza Dąbrowskiego, współpracownika "Jędrusia". Niezależnie od ich

działań także późną jesienią pierwszego roku okupacji powstały struktury Związku Walki Zbrojnej, z czasem przekształconego w Armię Krajową. Obwód Tarnobrzesci AK zyskał pseudonim "Twaróg".

Z powodu powszechnie panującej dezinformacji Władysław Jasiński wraz ze swoimi kolegami rozpoczął w początkach 1940 roku wydawanie periodyku "Biuletyn Radiowy". Wkrótce potem pismo przekształciło się w regularnie ukazujący się "Odwet" z redakcji której wyłonił się na przełomie 1941 i 1942 roku oddział partyzancki "Jędrusie". Wiele udanych akcji i wygranych potyczek oddziału sprawiły, że legenda "Jędrusiów" rosła nieustannie. Legendy oddziału nie zniszczyła nawet śmierć jego charyzmatycznego dowódcy Jasińskiego w styczniu 1943 roku.

Żydzi tarnobrzescy

W 1940 roku Niemcy rozpoczęli wysiedlanie tarnobrzescich Żydów. Od pierwszego ich pogromu, podczas potopu szwedzkiego, a potem na początkach XVIII wieku, starozakonni stanowili trwałą i znaczący element pejzażu miasta. Początkowo zajmowali rejon ul. Szerokiej (gdzie wzniesiono synagogę, a obok zlokalizowano pierwszy kirkut), na przełomie XIX i XX wieku zaczęli żyć także w innych rejonach miasta. Mimo konkurencji na wielu polach, w mieście nie dochodziło do gwałtownych wydarzeń na tle religijno-narodowościowym. Początek 1940 roku przyniósł nie tylko wysiedlenie ale także zniszczenie kirkutu oraz dewastację nowego cmentarza żydowskiego przy ul. Sienkiewicza.

Wojna dotknęła także rodzinę Tarnowskich – hr. Artur Tarnowski spędził w niemieckim oflagu cały okres wojny. Po wyjściu z niewoli u schyłku konfliktu wstąpił do Armii Polskiej na Zachodzie. Tymczasem w Dzikowie jego żona – Róża z Zamoyskich Tarnowska opiekowała się ukrytą w murach zamku częścią zbiorów przy pomocy wieloletniego bibliotekarza dzikowskiego – Michała Marcza. Od początku wojny także w Tarnobrzegu organizowano tajne nauczanie w które byli szczególnie zaangażowani profesorowie tutejszego gimnazjum. W tamtych latach aż dwukrotnie mieszkańcy byli zmuszeni do remontowania kościoła dominikańskiego – w 1939 i 1944 roku. Latem 1944 roku ofensywa Armii Czerwonej zbliżyła się do granic miasta które wyzwolono 5 sierpnia. W tym samym czasie hr. Róża Tarnowska wyjechała z Dzikowa na zachód by tam spotkać swego męża. Jak się później okazało, rozpoczęło to, trwające po dziś dzień, życie Tarnowskich na uchodźstwie.

Rzeczywistość powojenna (1945-)

Nowe realia dla tarnobrzeżan zakreśliły się już jesienią 1944 roku, zaczęły działalność instytucje publiczne, normowała się struktura władz. Część wychowywanych patriotycznie Polaków źle przyjęła zwierzchnictwo sowieckie przez co rozpoczął się epizod bratobójczej wojny domowej. W trakcie walk bohaterstwem odznaczył się

Hieronim "Zapora" Dekutowski (po wielu akcjach schwytyany i stracony) oraz Kazimierz Bogacz (rozbić więzienia przetrzymującego żołnierzy AK). Walki toczyły się do początku lat pięćdziesiątych. Na przełomie 1944-1945 wywieziono z dzikowskiego zamku jego cenne wyposażenie i zgromadzone przez Tarnowskich zbiory do muzeów Warszawy, Krakowa, Łańcuta i Rzeszowa.

Odkrycie siarki

Jednym z ważniejszych wydarzeń XX wieku dla rejonu tarnobrzesckiego było z całą pewnością odkrycie wielkich złóż siarki w okolicach przez prof. Stanisława Pawłowskiego w 1953 roku. Popyt na ten surowiec, obserwowany na świecie od lat 20. XX wieku przyczynił się do ponad dziesięciokrotnego wzrostu ludności miasta i znacznej rozbudowy jego infrastruktury. Nowo powstałe kopalnie, najpierw w Piasecznie, potem w Machowie i Jeziórku spowodowały zniszczenie tych starych wsi ale dały wiele miejsc pracy i spowodowały niebywały wzrost miasta i okolic. W tamtych latach powstały nowe osiedla bloków mieszkalnych takie jak: Skalna Góra, Serbinów, Wielopole, Osiedle Młodych, Siarkowiec.

Tarnobrzeg miastem wojewódzkim

W roku 1976 po raz trzeci dokonano koronacji cudownego obrazu Matki Boskiej Dzikowskiej. Poprzednie korony wywieziono w 1939 roku do Żółkwi by uchronić je od nadciągającej wojny, nikt nie domyślał się w tym czasie że miasto zostanie poza granicami kraju. Uroczystość zbiegła się z 300-leciem klasztoru oo. dominikanów przez co na obchodach byli obecni ówczesny prymas Polski ks. kardynał Stefan Wyszyński oraz metropolita krakowski, ks. Kardynał Karol Wojtyła.

Reforma administracyjna z 1975 roku sprawiła że na mapie Polski pojawiło się województwo tarnobrzesckie. W jego obrębie znalazły się m.in. Stalowa Wola, Nowa Dęba, Sandomierz, Opatów, Zawichost i Janów Lubelski. Jednakże lansowana wizja trzech "miast wojewódzkich" o różnych profilach (Stalowa Wola – przemysłowa, Sandomierz – kulturalna, Tarnobrzeg – administracyjna) skutecznie zahamowała faktyczny wzrost wynikający z uzyskania przez Tarnobrzeg rangi stolicy województwa. Dodatkowo pogłębiał się kryzys ekonomiczny i społeczny, objawiony ze szczególną mocą w wydarzeniach z 1980 roku.

Okres przemian ustrojowych

W roku 1979 dokonano poświęcenia nowego, drewnianego, tymczasowego kościoła pw. Matki Bożej Nieustającej Pomocy, na osiedlu Serbinów – świątyni wzniesionej wbrew władzom. Budowę kierował i jej proboszczem stał się znany tarnobrzescki społecznik ks. Michał Józefczyk. Szczególną rolę w strajkach 1980 roku odegrał założony w końcu września w Tarnobrzegu NSZZ "Solidarność". W połowie lat 80.

utworzono pierwszy Społeczny Komitet Rewaloryzacji Dzikowa oraz rewaloryzację zaniedbanej starówki tarnobrzesckiej, którego inicjatorem było Towarzystwo Przyjaciół Tarnobrzega z Edwardem Antończykiem na czele. W 1989 roku Towarzystwo utworzyło Muzeum Historyczne, co zbiegło się z powrotem do kraju Jana Artura Tarnowskiego, najstarszego syna ostatniego pana na Dzikowie. Spadkobierca Tarnowskich aktywnie włączył się do tworzenia tarnobrzesckiego muzeum, przekazując liczne zabytki z rodzinnych zbiorów. W 1989 roku, na bazie ówczesnych przemian, powstał Tarnobrzescki Komitet Obywatelski "Solidarność" grupujący wielu dotychczas opozycyjnych działaczy politycznych i związkowych. TKO wygrał pierwsze po wojnie wolne wybory samorządowe do Rady Miasta w 1990 roku. Prezydentem miasta wybrano Stanisława Żwiruka, przewodniczącym Rady Miasta został Kazimierz Gąsior. Działający przez dwie kadencje samorząd wybudował oczyszczalnię ścieków, wznosił szkołę podstawową im. Jana Pawła II, utrzymał Muzeum Historyczne m. Tarnobrzega, dokonał przebudowy placu rynkowego oraz modernizację układu komunikacyjnego.

Współczesność

Na lata 90. przypada także szybki rozwój mediów lokalnych – do już istniejącej zakładowej "Siarki" (wydawanej od 1963 roku), Tygodnika Nadwiślańskiego (wydawanego od 1980 roku) dołączyła rozgłośnia radiowa Radio Leliwa, miesięcznik "Afisz" związany z Tarnobrzesckim Domem Kultury i kwartalnik "Dzikovia". Obchodzone w 1993 roku 400-lecie miasta zostało wykorzystane do popularyzacji Tarnobrzega ale także zbiegło się z gwałtownym załamaniem rynku siarkowego co spowodowało dyskusje nt. przyszłości i nowej wizji miasta. W styczniu 1999 roku miasto uzyskało status miasta na prawach powiatu. W czerwcu tego samego roku podczas pielgrzymki do Sandomierza w Wielowisi wylądował Jan Paweł II. W maju i w czerwcu 2010 r. północna część miasta (Wielowieś, Dzików, Sielec, Sobów) została całkowicie zalana w wyniku powodzi i podtopień.

Po likwidacji kopalni siarki, która rozpoczęła się w 1994 roku, w miejscu dawnego wyrobiska powstał zbiornik wodny, który dziś nosi nazwę Jezioro Tarnobrzesckie. Utworzony poprzez zalanie wodą z pobliskiej Wisły wyrobiska górniczego o powierzchni 560 ha i głębokości do 110 m.. Zbiornik ma charakter antropogeniczny, powstał w 2009 roku. Dziś stanowi centrum sportów wodnych oraz rekreacji. W sezonie letnim nad brzegami jeziora przeżywa w ciągu jednego dnia około 30 tysięcy osób.

Treść opracowano w oparciu o witrynę internetową: encyklopedia.naukowy.pl oraz [Wikipedię](https://pl.wikipedia.org/) (licencja GFDL, CC-BY-SA 3.0, autorzy, historia, edycja)